

Spis treści

<i>Wstęp</i>	9
--------------------	---

Część I

Teoretyczne i praktyczne aspekty wykluczenia społecznego

Krzysztof Frysztacki

Wokół istoty „społecznego wykluczania” oraz „społecznego włączania”	17
---	----

Jolanta Grotowska-Leder

Ekсклюzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne	25
--	----

Krzysztof Faliszek

Ekсклюzja i inkluzja – dwie strony tego samego problemu?	45
--	----

Krzysztof Leśniak-Moczuk

Podstawy polityki społecznej w społeczeństwie globalnym	51
---	----

Część II

Obszary społecznego wykluczenia

Barbara Szatur-Jaworska

Uwagi o ekсклюzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec ludzi starych	63
---	----

Regina Giermakowska

Oblicza bezdomności. Teoria i praktyka	73
--	----

Arkadiusz Karwacki

Pegeerowska i popegeerowska lokalność. Kierunki zmian i wyzwania w kontekście działań inkluzywnych	91
--	----

Jadwiga Kida	
Długotrwali świadczeniobiorcy pomocy społecznej w Radomiu.....	109
Przemysław Dębowski	
Wielkomiejscy rozbitkowie. „Złomiarstwo” jako sposób na życie osób ubogich	123
Magdalena Rek	
Wojciech Woźniak	
Wyrównywanie szans? Reforma polskiego systemu edukacji a realizacja idei inkluzji społecznej	137
Ewa Leśniak-Berek	
Marginalizacja młodzieży w społeczeństwie ludzi dorosłych.....	155
Anna Broda	
Dariusz Brzosko	
Nierówności w dostępie polskiej młodzieży do programów edukacyjnych Unii Europejskiej (na przykładzie programu SOKRATES/ERASMUS)	163
Sabina Bieniecka	
Na obrzeżach społeczeństwa. Samowykluczenie i wykluczenie ze społeczeństwa chorych na <i>anorexia nervosa</i>	175
Jolanta Woźnicka	
Kara śmierci jako szczególna forma ekskluzji społecznej – na przykładzie USA	193

Część III

Działania inkluzywne – różnorodność i efektywność

Marcin Ziemkowski	
Dochód podstawowy (<i>basic income</i>) jako narzędzie społecznej inkluzji	203
Aleksandra Bronk	
Program <i>Pierwsza Praca</i> jako instrument inkluzji społecznej (na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego)	213
Ewa Ślęzak	
NiefORMALNE zatrudnienie czynnikiem społecznej inkluzji?.....	227

Jerzy Krzyszkowski

Środowiskowa pomoc społeczna i praca socjalna
wobec wykluczenia społecznego..... 239

Hubert Kaszyński

Praca socjalna a problem wykluczenia społeczno-zawodowego
osób chorujących psychicznie 249

Agata Skulmowska

Ocena funkcjonowania organizacji sektora pozarządowego
zajmujących się społeczną kwestią bezdomności – przykład toruński..... 259

Część IV

Zamiast zakończenia – ekskluzja i inkluzja w mediach

Lucjan Miś

Prezentacja zjawisk inkluzji bezrobotnych i biednych
w informacyjnych programach telewizyjnych TVP1 i TVN..... 275

Wstęp

Książka, którą Państwu prezentujemy, jest zbiorem rozpraw, których przedmiotem są współczesne problemy społeczne analizowane z zastosowaniem perspektywy wykluczenia społecznego i integracji społecznej. Powstała jako pokłosie spotkania badaczy zainteresowanych tymi problemami, zorganizowanego w ramach XII Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego, z inspiracji Sekcji Pracy Socjalnej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Problemy ekskluzji społecznej, przymusowego czy dobrowolnego wykluczenia ze struktur społecznych, i integracji społecznej są ważne nie dlatego, że od dawna są obecne w refleksji nad życiem społecznym i należą do podstawowych w teorii społecznej¹, ale przede wszystkim dlatego, że dotyczą podstawowych aspektów funkcjonowania jednostek i grup w społeczeństwie: ich kulturowego zakorzenienia, partycypacji i dostępu do ważnych dóbr i zasobów społecznych.

Z początkiem lat 90. perspektywa wykluczenia społecznego i społecznej inkluzji wyznaczając kierunek naukowych poszukiwań i praktyki społecznej w analizie problemów społecznych w krajach Unii Europejskiej zyskały dodatkowo na znaczeniu. Charakterystyczne dla epoki postindustrialnej masowe procesy – globalizacji, deregulacji rynków pracy, migracji, kryzysu *welfare state*, indywidualizacji i defamiliaryzacji życia – spowodowały w wielu społeczeństwach nasilenie wzajemnie się warunkujących problemów: bezrobocia i ubóstwa. Wykluczenie społeczne jako koncepcja politycznie mniej

¹ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*. Wydanie nowe, Warszawa 2002, s. 909.

konfliktogenna okazała się dobrą alternatywą dla ich analizy². Odwraca bowiem uwagę od nieadekwatnych poziomów dochodów w kierunku szerszych, bardziej rozpowszechnionych aspektów deprivacji życia społecznego, gdzie trudno określić odpowiedzialność polityczną³. Nadto obserwowana w społeczeństwach demokratycznych, opartych o zasady równości praw obywateli, zmiana hierarchii ocen, standardów życia społecznego i politycznych priorytetów spowodowała wzrost zainteresowania partycypacją społeczną jako ważnym aspektem jednostkowego i grupowego życia. Wypada także zauważyć, że procesualny charakter kategorii wykluczenia społecznego spowodował, iż uznano ją za bardziej adekwatne narzędzie opisu współczesnej, dynamicznej rzeczywistości społecznej.

W literaturze przedmiotu kategoria wykluczenia społecznego jest pojęciem obejmującym różną i historycznie zmienną klasę zjawisk, nie ogranicza się tylko do bezrobotnych czy biednych. Studia antropologiczne i socjologiczne wskazują, że zbiorowość ekskludowanych jest wewnątrznie zróżnicowana, biorąc pod uwagę obowiązujący w danym społeczeństwie system norm i wartości. Wśród wykluczonych są grupy i kategorie społecznie akceptowane, np. chorzy czy niepełnosprawni, oraz grupy obarczone społeczną dezaprobatą z uwagi na konflikt z prawem, czy inność w relacji do dominującego w społeczeństwie kodeksu kulturowego, np. więźniowie, osoby uchylające się od pracy, prostytutki, itp. Wielość i różnorodność sytuacji życiowych, które sytuują jednostki i grupy na gorszych pozycjach społecznych, na marginesie życia społecznego, *out of mainstream* znajduje odzwierciedlenie w artykułach stanowiących zawartość książki. Uporządkowano je w trzech częściach. Pierwsza część opracowania, zatytułowana „Teoretyczne i praktyczne aspekty wykluczenia społecznego” obejmuje cztery teksty: Krzysztofa Frysztackiego pt. „Wokół istoty »społecznego wykluczania« oraz «społecznego włączania»”, Jolanty Grotowskiej-Leder pt. „Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne”, Krystyny Faliszek pt. „Ekskluzja i inkluzja – dwie strony tego samego problemu?” oraz Krystyny Leśniak-Moczuk pt. „Podstawy polityki społecznej w społeczeństwie globalnym”. Refleksja autorów, w mniejszym lub większym zakresie, dotyczy rozumienia kategorii w relacji do innych pojęć, w szczególności przyczyn zjawiska, jego charakterystycznych cech i przejawów, oraz sposobów rozwiązywania w ra-

² A. B. Atkinson, *Social Exclusion, Poverty and Unemployment*, [w:] A. B. Atkinson, J. Hills (red.), *Exclusion, Unemployment and Opportunity, CASE paper 4*, London School of Economics, London 1998.

³ J. Veit-Wilson, *Aktualne problemy ubóstwa w krajach Europy Zachodniej*, [w:] S. Golinowska (red.), *Polityka społeczna wobec ubóstwa. Ujęcie porównawcze*, Warszawa 1996.

mach polityki społecznej. Podjęte w tej części książki rozważania wskazują, że ekskluzja społeczna, francuski synonim anglofońskich terminów marginalności i marginalizacji społecznej, jest pojęciem nieostrym, kategorią złożoną, trudno definiowalną, obciążoną licznymi ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi i kulturowymi konotacjami, ma kontekst jednostkowy, lokalny i globalny.

Tytuł książki *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza, uwarunkowania, kierunki działań* sugeruje jednoznacznie, że jej problematyka dotyczy dwóch wzajemnie powiązanych procesów i obejmuje nakładające się wątki analizy – diagnozę środowisk wykluczonych poprzez ich opis oraz działania i mechanizmy inkluzyjne, reintegracyjne.

W części pracy zatytułowanej „Obszary społecznego wykluczenia” autorzy zajmują się różnymi grupami i kategoriami społecznymi, których doświadczeniem jest ograniczony udział w dostępie do istotnych sfer życia społecznego: do zasobów materialnych, do rynku pracy, do edukacji, lub mniejszy zasięg społecznych relacji. Rozważania dowodzą, że zjawisko ekskluzji społecznej jest stopniowalne i ma wiele przejawów. Kilka artykułów poświęcono różnym aspektom wykluczenia jednostek i grup znajdujących się w sytuacji niedostatku materialnego. Regina Giermakowska w artykule pt. „Oblicza bezdomności” zajmuje się wykluczeniem bezdomnych, Arkadiusz Karwacki w opracowaniu pt. „Pegeerowska i popegeerowska lokalność. Kierunki zmian i wyzwania w kontekście inkluzji społecznej” podejmuje problem biednych zamieszkujących obszary upadłego rolnictwa państwowego, a Jadwiga Kida w tekście pt. „Długotrwali świadczeniobiorcy pomocy społecznej w Radomiu” charakteryzuje sytuację szczególnej kategorii biednych, tzw. biednych oficjalnych. Z kolei Przemysław Dębowski tytułując swoje rozważania „Złomiarze – pomysł na życie czy konieczność?” sugeruje, że zbieracze złomu, którzy na ogół są postrzegani jako zbiorowość ekstremalnie biednych, realizują taki sposób życia nie zawsze w sytuacji życiowej konieczności. Inne artykuły w tej części pracy analizują problem wykluczenia społecznego w odniesieniu do kategorii wyróżnionych wg kryterium wieku. W „Uwagach o ekskluzji i inkluzji społecznej na przykładzie polityki społecznej wobec ludzi starych”, autorstwa Barbary Szatur-Jaworskiej, przedmiotem zainteresowania są ludzie starzy, których ograniczona życiowa aktywność jest nie tylko warunkowana kondycją zdrowotną, ale także decyzjami w obszarze polityki społecznej. Trzy dalsze opracowania podejmuje zagadnienie wykluczenia społecznego młodzieży. Magdalena Rek i Wojciech Woźniak w artykule pt. „Wyrównywanie szans? Przemiany polskiego systemu edukacji a realizacja idei inkluzji społecznej” analizują zjawisko wykluczenia społecznego w kontekście dostępu do edukacji w warunkach

reformowanego systemu szkolnego. Opracowanie pt. „Marginalizacja młodzieży w społeczeństwie ludzi dorosłych” autorstwa Ewy Leśniak-Berek wskazuje specyficzne elementy sytuacji ludzi młodych we współczesnej Polsce, które niosą zagrożenie marginalizacją tej kategorii osób. Natomiast Anna Broda i Dariusz Brzosko w tekście pt. Nierówności w dostępie polskiej młodzieży do programów edukacyjnych Unii Europejskiej (na przykładzie programu SOKRATES/ERASMUS) ukazują zróżnicowane szanse uczestnictwa studentów z różnych ośrodków akademickich w zagranicznej wymianie stypendialnej. Jolanta Woźnicka w artykule zatytułowanym „Kara śmierci jako szczególna forma ekskluzji społecznej” zajmuje się wykluczeniem zbiorowości określonej przez normy kodeksu karnego. Przedmiotem jej analizy jest zjawisko izolacji społecznej poprzez osadzenie w więzieniu. Autorka zajmuje się więźniami skazanymi na karę śmierci, osobami, których szanse na funkcjonowanie w społeczeństwie są minimalne, bowiem kara śmierci oznacza wykluczenie w sensie biologicznym. Dwa opracowania – Sabiny Bienieckiej pt. „Na obrzeżach społeczeństwa. Samowykluczenie i wykluczenie ze społeczeństwa chorych na *anorexia nervosa*” oraz Huberta Kaszyńskiego „Praca socjalna a problem wykluczenia społeczno-zawodowego osób chorych psychicznie” – poświęcone są wykluczeniu w sytuacji choroby przewlekłej.

Tematyka artykułów składających się na trzecią część książki zatytułowaną „Działania inkluzywne – różnorodność i efektywność” dotyczy mechanizmów przeciwdziałania ekskluzji społecznej, przy czym uwaga autorów skupia się na zarobkowaniu i działaniach podejmowanych w instytucjach pomocy społecznej. W opracowaniu pt. „Dochód podstawowy (*basic income*) jako narzędzie społecznej inkluzji” autorstwa Marcina Ziemkowskiego, przedmiotem analizy jest rola dochodu podstawowego. Artykuł Aleksandry Bronk pt. „Program pierwsza praca jako instrument społecznej inkluzji” podejmuje rozważania nad inkluzją młodzieży na rynku pracy, a Ewa Ślęzak zastanawia się „Czy praca na czarno może być czynnikiem społecznej inkluzji?” w kontekście korzyści i zagrożeń, które praca taka niesie pracownikom.

Działania zinstytucjonalizowane na rzecz integracji osób wykluczonych są charakteryzowane w kilku wcześniej omówionych tekstach (m. in. w analizach Jadwigi Kidy, Huberta Kaszyńskiego), ale najszerzej problem podejmuje Jerzy Krzyszkowski w opracowaniu na temat środowiskowej pomocy społecznej (pt. „Środowiskowa pomoc społeczna i praca socjalna wobec wykluczenia społecznego”), który formułuje tezę, że podejmowana w środowisku zamieszkania praca socjalna jest najlepszą strategią walki z ekskluzją społeczną, oraz Agata Skulmowska, która zajmuje się działalnością instytucji *non-profit* w obszarze bezdomności („Ocena funkcjonowania organizacji

sektora pozarządowego zajmujących się społeczną kwestią bezdomności – przykład toruński”).

Walorem proponowanej Państwu książki jest nie tylko różnorodność zagadnień, sposobów ich prezentacji, ale także fakt, że zamieszczone w tomie analizy są rezultatem badań empirycznych prowadzonych z zastosowaniem różnorodnych metod i technik: ilościowych (w postaci danych statystycznych, ankiet, wywiadów kwestionariuszowych) i jakościowych (wywiadów swobodnych, wywiadów zogniskowanych).

Wielość podejmowanych wątków i bogactwo zawartych w poszczególnych opracowaniach refleksji spowodowała, że zrezygnowano z tradycyjnego podsumowania rozważań. Zakończeniem pracy uczyniono artykuł Lucjana Misia, pt. „Prezentacja zjawisk inkluzji bezrobotnych i biednych w informacyjnych programach telewizyjnych: TVP1 i TVN”, który ujawnia, że zjawiska wykluczenia są nie tylko przedmiotem eksploracji naukowej, ale są szeroko obecne w refleksji dziennikarzy telewizyjnych, najwyraźniej stanowiąc też zajmujący obiekt przekazów medialnych.

Na koniec jeszcze jedna istotna uwaga dotycząca autorów opracowania. Książka jest forum poglądów i refleksji zarówno przedstawicieli różnych środowisk akademickich z całej Polski, jak i dwóch pokoleń badaczy współczesnych problemów społecznych. Większą część artykułów – 13 na 22 – przygotowali młodzi adepci nauki: doktoranci i asystenci reprezentujący różne dyscypliny naukowe: socjologię, politykę społeczną, ekonomię. Udostępniając im łamy książki dajemy Czytelnikowi możliwość poznania sposobów myślenia ludzi młodych o otaczającej nas wszystkich rzeczywistości. Kończąc nieco żartobliwie ten przydługi wstęp, mamy nadzieję, że w ten sposób dokładamy nasz niewielki kamyczek w dzieło inkluzji młodego pokolenia badaczy na „szacownym rynku nauki polskiej”.

*Jolanta Grotowska-Leder
Krystyna Faliszek*